

Н.С. Папенко
кандидат історичних наук,
доцент Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОНАРХІЇ В 30–40 РР. ХІХ СТ.

У статті досліджується вплив національно-визвольних процесів на демократизацію суспільного життя Дунайської монархії, початок епохи “національного відродження” в Австрійській імперії Габсбургів, становлення ерцгерцога Фердинанда I як політичного і дипломатичного діяча та лідера провідної європейської сили, аналізується на тлі міжнародних реалій його діяльність. Автор висвітлює особливості регіональної політики Габсбурзької монархії у 30–40 рр. ХІХ ст.

Ключові слова: династія, монархія Габсбургів, подвійна гегемонія, імперія, ландтаг, “епоха реформ”, “національне відродження”, митна політика, культурне відродження, конституція, національний рух

В останній час можна помітити значну зацікавленість учених долями європейських династій. Можливо, це пояснюється прагненням краще знати минуле, а, можливо, – збагнути зміни в сучасному світі.

Державотворчі процеси 30–40-х рр. ХІХ ст. мали династичну орієнтацію, але для монархії Габсбургів ця орієнтація носила найбільш виражений характер: монархія була конгломератом держав, спільне існування яких було неможливе поза Прагматичною санкцією, що діяла до 1918 р.

Від іншої Німеччини Австрійська монархія відрізнялася насамперед структурою. Стадія монархічної, васальної, військово-бюрократичної інтеграції так і не була подолана. Ретроспективний огляд історії країни показує, що стадія більш інтенсивної інтеграції, основана на парламентському представництві, в Австрії до кінця не була пройдена. Монархія разом з Пруссією здійснювала своєрідну неформальну подвійну гегемонію в Третій Німеччині. Однак у середині країни було неспокойно.

У ряду монархів династії лотарінгських Габсбургів імператор Фердинанд I (1835–1848 рр.) завжди перебував, унаслідок обмеженої діяльності до державного правління, у затінку свого попередника Франца I Австрійського (1792–1835 рр.) та спадкоємця Франца Йосіпа (1848–1916 рр.). Під час його царювання могло зберегтися лише те, що стало до нього, саме це стало причиною його зречення. Однак його діяльність не можна розглядати з відривом від діяльності людини, котра, починаючи з 1809 р., насправді визначала політику Австрії – імператора Франца Йосіпа II [1; 6; 7].

Фердинанд Карл Леопольд Йосип Франц Кресценциус народився 19 лютого 1793 р. у Відні. Оцінка його діяльності в австрійській історіографії неоднозначна: рано проявлена епілепсія, якою страждав його дядько Карл, більш-менш проявлялася протягом усього його життя і наклала відбиток на поведінку спадкоємця [10]. У його житті були хвилини активності, і це стосувалося 1848 р., коли його діяльності не було меж. Існувала думка, що нікому не вдасться створити політичну концепцію, яку можна було б порівняти із системою Карла Меттерніха. У Фердинанда I бракувало розуму, мужності і, коли настав час, розлучився з нею.

При вихованні ерцгерцога виникли серйозні проблеми. Учителі вкладали багато зусиль, щоб зробити його життя більш-менш пристойним. Питання, чи займе старша дитина Франца I престол, чи ні, було вирішене не відразу. Існувала думка, що необхідно відійти від традиційного династичного погляду і призначити на престол кого-небудь з числа членів правлячої родини, але Франц I дотримувався прийнятих династичних поглядів, згідно з якими корона переходила до старшого сина. Незважаючи на психічні й фізичні вади, у спадкоємця виявлялися певні здібності. Він вивчав п'ять іноземних мов, добре грав на фортепіано, захоплювався ботанікою, нумізматикою, технікою та живописом. За давньою традицією Габсбургів, ерцгерцог повинен був володіти ремеслом, і Фердинанд мав фах садівника. Його тримали відсторонено від реальних державних справ, рідко давали спілкуватися з близькою, тому дуже поступово він привчався товаришувати з різними людьми поза його оточення. Під час втечі його родини зі столиці від наполеонівської армії, він уперше побачив горе, злидні. У Кашау він знав радість від змоги допомогти людям і творити добро. Цей факт став широко відомим, і за ним вкоренилося ім'я “Добрий”. Мачуха Фердинанда, Марія Людовіка, починаючи з 1808 р., доклала багато зусиль до його виховання. За її наказом його відправили подорожувати по монархії з тим, щоб він краще пізнав свою державу, якою мав правити. Коли ерцгерцогу виповнилося 13 років, його батько постійно оголошував, що ідея держави знову відновлюється над ідеєю імперії,

яка з 1806 р. вже стає символом держави, тому пріоритет тепер лежить монархії.

Після падіння I консула Франції Наполеона Бонапарта, Фердинанд у піні бригадного генерала супроводжує батька до Парижа, відвідуючи зні міста. Вступ Фердинанда в політику співпав із другою революцією Франції (1830 р.), повстання в Модені та Пармі, національно-визвольними рухами на європейському континенті, тому ці події не могли не вплинути на його діяльність.

Під час засідання ландтагу в Пресбурзі (1830 р.) відбулася коронація Фердинанда як короля Угорщини, і коли він на вітальні слова відповідав угорською мовою – це викликало хвилю захоплення. Він був останнім Габсбургом, який говорив під час коронації угорською мовою, тим часом було знято питання про престолонаслідування.

Слід підкреслити, що на початку 30-х рр. XIX ст. граф Іштван (Іштван) Сечені – один із видатних діячів “епохи реформ” в Угорщині (1830-1848 рр.) – розробив програму буржуазних перетворень, що включала знищення кріпацтва, заміну його найманою працею, створення національного банку, мережі кредитних установ, однак усе це не могло здійснюватися в союзі з Габсбургами.

Визначним лідером руху Угорщини в 40-ві роки стає Лайош Кошут – адвокат, рішуча людина, яка не боялась ускладнень з Австрією. Існувало демократичне крило на чолі з Шандором Петефі і Міхаєм Танчичем, яке виступало на Державну раду, збори комітетів, прагнуло провести буржуазні реформи, підняти угорську мову до рангу офіційної, але при цьому не враховувало інтереси слов'янських народів.

Таким чином, в історії угорців, чехів, румунів, словаків Австрії виступає епоха “національного відродження”, посилюється антифеодальний національно-визвольний рух, що вимагає від канцлера Меттерніха неабияких зусиль, щоб об'єднати європейські держави в боротьбі проти прагнень народів до незалежності. Тепер канцлер мав надію затримати час, але все ж таки змушений був визнати, що липнева революція 1830 р. у Франції “прорвала греблю в Європі”.

Важливою подією в родині стало одруження Фердинанда. Його дружиною повинна була стати Марія Анна Кароліна Пія – донька короля Баварії та П'ємонта Віктора Еммануїла I. Це одруження мало надати Фердинанду впевненості, забезпечити йому психологічну підтримку. За домовленістю, одруження відбулося 12 лютого 1831 р., і Марія Анна стала його вірним помічником у державних питаннях. Слід додати, що 9 грудня 1832 р. трапилася подія – замах на Фердинанда. Однак він не постраждав, але переніс шок, захворів, і відійшов від державних справ.

У роки правління Фердинанда I для Німеччини велике значення мало

створення Митного союзу (1834 р.). Митне законодавство (1835 р.) на тривалий час створило стабільні умови в ютекціоністській митній політиці. Від вступу до Митного союзу Австрія відмовилася через сумніви урядовців. Процес індустріалізації в Австрії йшов значно повільніше, ніж у Пруссії, хоча 30-ті роки пройшли без жодної хвилини грюндерства у таких галузях, як цукрова й текстильна. Причини відставання Австрії залежали не стільки від кризи банківської системи (банку Гаймюллера 1841 р.), уряд дуже мало уваги приділяв впровадженню нових технологій у виробництво та підвищенню продуктивності капіталу. Ці та низка інших невдач викликали в прогресивних колах бажання радикальних змін у державній структурі. 2 березня 1835 року помирає імператор Франц I і наступником трону стає Фердинанд I, який у державні справи майже не втручається. Усіма справами в державі керує “статс-конфедерація” під головуванням ерцгерцога Людвіга, у яку входять К. Меттерніх, граф Ф. Коловрат, брат імператора Франц Карл. Ухвалення “статс-конфедерації” затверджувались імператором без жодних заперечень. Адміністративними, фінансовими справами опікувався Ф. Коловрат, зовнішньою політикою – К. Меттерніх.

Під час конфлікту між Високою Портою та її непокірним васалом, це-королем Мехмедом Алі Єгипетським, що зріс до розмірів світової політики, Австрія разом із Великою Британією виступила на боці Мехмеда Алі. Зовсім необґрунтовані претензії Франції на Рейнську компенсацію викликали в Німеччині патріотичні хвилювання. Набагато серйознішим для монархії був польський національний рух із центром у Кракові. Коли в лютому 1846 р. в Галичині піднялася шляхта, Австрія, Пруссія та Росія скасовують вільну державу. Події 1846 р. залишаються глибокою скалкою в національній свідомості поляків. Крім того, у середовищі більшості республікансько налаштованих елементів Ломбардії зростає прагнення незалежності, дещо слабше – у Венеції, а найменше – в італійському Тиролі. Із габсбурзьких побічних ліній лише Данія має деяку підтримку в народі завдяки успішній адміністративній діяльності.

У вересні 1836 р. Фердинанд стає королем Богемії під ім'ям Фердинанда V, а згодом – королем Ломбардії. У Богемії в доберезневий період 1848 р. має місце патріотичне та національне усвідомлення того, що ніхто й німці не можуть досягти порозуміння. У аристократичних колах той час ще має політичну вагу, інакше шляхи двох націй мусили б зійтися. Бажання чехів відновити богемську державність не знаходить жодної підтримки в судетських німців. Також панславістські ідеї, помітні лише у літературних колах, ніж політичних, не можуть мати жодної

принадливої сили для німців, радше могли б викликати негативне авлення. На чолі руху за культурне відродження національної ідомості чехів стає історик Франтішек Палацький.

У німецьких австрійських Альпах і на придунайських територіях ред бюргерства, яке прагнуло прогресу, поширюється ліберально-мократичне мислення. Це бачить і відчуває імператор, роз'їжджаючи о своїх землях, зустрічаючись і спілкуючись із зарубіжними суверенами рідрихом III Вільгельмом, російською імператорською сім'єю).

У 1837 р. сталася важлива подія, пов'язана з виселенням 400 ллертальських протестантів, які не бажали переходити в католицьку ру. Більшість їх переїхала до пруської Сілезії, решта – південної мерики.

Торкаючись питань внутрішнього життя, можна навести приклади овведенень у багатьох галузях: прокладення залізниці (“Північна рога”), телеграфної лінії “Відень-Брюн-Прага”; введення нового атуту, створення судноплавної компанії “Австрійський Ллойд”, що безпечувала сполучення з країнами Середземномор'я, Далекого Сходу

Південної Америки. У 1837 р. перший пароплав “Марія Анна” ійснив рейс із Відня до Лінца, а в 1839 р. за рішенням імператора був ворений Військово-географічний інститут, що зіграв важливу роль у звітку австрійської картографії, у 1847 р. засновується Академія наук. ікаво зазначити, що після усунення труднощів, які держава зазнала аслідок наполеонівських війн, науковий рівень освіти австрійських іверситетів дещо знижується. Держава більше дбає про нагляд за літично ненадійними студентами і професорами, ніж про розвиток уки, за винятком хіба що природничо-технічних дисциплін. Однак ередині країни досить неспокійно. Унаслідок катастрофічного врожаю осінь 1847 р. пройшла під знаком голодних заворушень. 1848 р. почався страйком патріотично налаштованих італійських пців, що були незадоволені австрійською фіскальною системою.

Усе це доповнилося картиною кризових настроїв у Богемії, а звістка о лютневу революцію 1848 р. у Франції спричинила активність орських патріотів на чолі з Лайошом Кошутом, який негайно почав імагати прийняття демократичної представницької конституції. На ресу двору та урядових установ посипались петиції відповідного істу. Найактивніше виступало студентство, однак, їх звернення дхилили, тому 13 березня 1848 р. вони вирішили звернутися до щойно ликаного Станового зібрання, яке мало намір відправити до двору же ввічливе й стримане звернення. На вулиці Геренгасе зібрався ачний натовп і, коли ситуація стала набувати загрозливого характеру, перний батальйон отримав наказ очистити вулицю. Наказ стріляти

лизвів до численних жертв. На вулицях Відня вирости барикади, у передмістях запалали фабрики, майстерні. Злякавшись ситуації, під впливом ерцгерцога та Франца при дворі стали подумувати, щоб принести когось у жертву народним масам. Цією жертвою стала відставка канцлера Клеменса Венцеля Лотара Меттерніха, який довіддано й лояльно служив династії та державі 38 років, трьома поколіннями Габсбургів, але не був слугою: імператором Францом I він керував, Фердинандом I управляв, Францу Йосипу давав поради [5]. Натомість віденські городяни почали створювати Національну гвардію, у якій студенти сформували власний Академічний легіон. Імператор обіцяв конституцію, скасування цензури (14 березня), замість державних зборів створити міністерство. Однак його обіцянки у державних структурах викликали почуття страху і за цим сталося везення імператора до Інсбрука. У Відні пішли різні розмови про «вірцеву революцію», мандрівку імператора порівнювали із втечею Карла V довіка XVI, натомість імператор призначив своїм наступником ерцгерцога Йогана. Двір перебував у повній розгубленості перед лицем незрозумілої ситуації, але рух у німецьких провінціях був доволі активним. 17 березня 1848 р. в Ломбардо-Венеції почалася відкрита боротьба, що 24 березня набула небезпечних форм, коли кордон Ломбардії на чолі збройних загонів порушив король Сардинії Карл Альберт. Під загрозою опинився Тіроль. Тірольці німецького походження організували захист міста і вдала відсіч імператорських військ на чолі фельдмаршала графа Й. Радецького під Санта-Лючією (6 травня 1848 р.) на деякий час зупинила успіхи італійських революціонерів, які вже встигли прогнати з князювання регентів бічних габсбурзьких ліній [7].

У Богемії революційний рух стримувався зростаючим опортунізмом між німцями та чехами і все більше набував чеського національного характеру. Загрозливим було становище в Угорщині, де населення складалось із 4,5 млн. угорців, 5 млн. слов'ян, 1 млн. румунів, 1 млн. австрійців і німців. Однак поки що там робилися спроби знайти компроміс, і це сприяло формуванню уряду на чолі з графом Людвігом Бат'яні, у якому Л. Кошут відігравав провідну роль. Саме тоді, коли Л. Кошут став наполегливо вимагати відділення Угорщини від усієї монархії, це викликало значний опір, насамперед у сербів Південної Угорщини під проводом офіцера Стратіміровича.

У Відні йшло реформування державної адміністрації. Замість канцелярій, палат створювались міністерства, а місце державних радників посіла Рада Міністрів. Давній супротивник К. Меттерніха Ф. Коловрат у квітні 1848 р. змушений був піти у відставку на

користь міністра закордонних справ графа К. Фікельмонта; Фрідріх фон Кюбек, очоливши фінансове відомство, невдовзі змушений був піти нього. Відтоді за представника вищого права міг вважатися хіба що єдиний міністр граф Теодор Бель-Лятур. Міністерство вагалося між поступками народним масам та опором упівсили.

25 квітня 1848 р. міністр внутрішніх справ барон Франц Піллерсдорф оприлюднив конституцію, що була розроблена за бельгійським зразком. Вона поширювалася на неугорські провінції, народне представництво мало формуватися з двох палат, вибори до нижньої палати були пов'язані деяким додатковим цензом, верхня палата повинна формуватися з представників великих землевласників і членів, котрих призначив імператор, що мав право "вето" до рішень обох палат, але нею був незадоволений народ. Міністр закордонних справ став мішенню для ворожих нападів і тому 4 травня він змушений був піти у відставку. Його наступник Теллерсдорф оприлюднив порядок виборів, та не здобув популярності. Злива петицій революційних віденців змусила відкликати цю конституцію і пообіцяти загальне, рівне виборче право. У Відні знову відбули перевагу радикальні елементи і спроби розформувати академічний легіон були марними. Подекуди дійшло до перестрілок, бунтів, ризиків. Керівництво в столиці насправді перейшло до рук Комітету безпеки в складі 20 осіб. Проте, ця інституція виявилася безсилою, поки в серпні у віденському Пратері сталися криваві сутички між національною гвардією та робітниками, обуреними зниженням робітної плати. 8 липня міністерство Піллерсдорфа пішло у відставку і утворення нового уряду (19 липня) узяв на себе барон Антон Шубльгоф. Новий уряд був демократичніший за попередній, головування на службі зовнішніх справ у ньому було доручено давньому соратникові Меттерніха барону Йогану Філіпу фон Вессенбергові. Сам А. Шубльгоф задовольнився міністерством внутрішніх справ. Скликаний ландтаг складався із представників окремих народностей і різних політичних напрямів, до речі, помірні представники мали значну перевагу над радикалами. Проблема національностей загострилася, коли Фішгоф запропонував поставити німецьку мову як мову обговорення навіть не як державну, відхилила слов'янська більшість, серед якої помітними учасниками були чехи Ф. Палацький та Ф. Рігер. Постала гроза загнати обговорення конституції у безвихідь. Зрушення в обговореннях настало 26 липня 1848 р., коли сілезький німець Ганс Індліх виступив з короткою і чіткою пропозицією скасувати деневільну залежність селян. Після тривалої дискусії "Закон про викуп" був прийнятий 7 вересня 1848 р. Селяни були задоволені і їхня цікавленість революцією почала згасати. Між тим двір повернувся до

столиці, позиції династії й усієї монархічно-консервативної системи піцнилися, оскільки генерал Й. Радецький на італійській військовій арені одержав перемоги і після битви під Кустоцо (25 липня 1848 р.), у якій ємонці були розбиті, зміг відвоювати Мілан. Із Сардинією була укладена угода про перемир'я (6 серпня 1848 р.). Крім цього, князь Альфред Віндшгрец 15 червня 1848 р. штурмом здобув Прагу, тим самим допоміг реакції перемогти в Богемії. Позиція рейхстагу не зовсім відповідала суспільним настроям у Відні, не кажучи про решту мецькомовної Австрії.

У середині 1848 р. хорвати рушили на Будапешт, проте, після невдаччаткових успіхів були витіснені за австрійський кордон. 18 вересня 1848 р. Угорщина звернулася до австрійського рейхстагу за підтримкою. 1 жовтня 1848 р. гренадерський батальйон Ріхтера хотів було виступити проти Угорщини, незважаючи на те, що йому намагалися перешкодити. Гардія та Академічний легіон вступили в декілька запекліших вуличних боїв і, врешті, "внаслідок" нерішучості генерала Ауершперга здолали військові частини, що залишалися лояльними. Промонархістську міську армію було розігнано, приступом був взятий арсенал при дворі та внутрішнє міністерство. Воєнного міністра графа Лятура було страчено, а імператорський двір покинув місто і направився до Ольмюца. За кілька днів рейхстаг перебрався до невеличкого морського містечка Кромєриж. 1 жовтня 1848 р. А. Віндшгрец і Єллагач розпочали обстріл австрійської столиці. Комендант міста Венцель Мессенгаузер (політичний діяч і літератор), аж ніяк не був на висоті. Польський генерал Ям не спромігся зорієнтуватися, сподівався на допомогу ззовні, але не було нікого крім студентів із Граца та декілька мешканців Лінца. Німецькі національні збори надіслали депутацію на чолі з Робертом Блюмом.

28 жовтня 1848 р. В. Мессенгаузер запропонував капітуляцію столиці. Уже проводилися відповідні переговори, але на звістку про наближення угорських військ приступив до штурму столиці. Війська, що наближалися до неї, знищували все живе. В. Мессенгаузера та Р. Блюма було вбито, а радикали втекли. А. Віндшгрецу та Ф. Шварценбергу вдалося утворити формування уряду, до складу якого увійшли: поміркований консерватор граф Франц Стадіон (внутрішні справи), реакціонер Александр Бах (юстиція), протестант барон Карл фон Брук і міністр фінансів барон Філіп Краус. 27 листопада 1848 р. Ф. Шварценберг подав у відставку своє міністерство на розгляд рейхстагу.

На порядку денному стояла ще одна проблема, яка була пов'язана з династичною особаю – Фердинандом I, який, на жаль, у критичний час не був спроможним приймати рішення. Після тривалих зусиль, не без допомоги пруського імператора вдалося підштовхнути до відречення від трону. Одну з

вирішальних ролей у його падінні зіграла ерцгерцогиня Софія – нька баварського короля Максиміліана I, дружина молодшого брата ператора, набожна католичка, “єдина людина в імператорському домі”, о не змогла пробачити К. Меттерніху, бо саме він настояв на праві ердинанда I зайняти австрійський престол. Саме вона примусила ердинанда I зректися престолу на користь свого вісімнадцятирічного на ерцгерцога Франца. 2 грудня 1848 р. на габсбурзький престол тупив Франц Йосип I. Це був початок довголітнього правління (68 ків), яке знаменуватиме останній відрізок історії монархії Габсбургів.

Література

1. Биографический очерк. Князь Меттерних / Х.Г. Инсарова – Челябинск, 1995. – 138 с.
2. Крейс. Энно Э. Политика Меттерниха. – М.: Международные отношения, 2002. – 243 с.
3. Монархи Европы. Судьбы династий. – М.: Наука, 1996. – 167 с.
4. Перцев В. Гогенцоллери. – Минск, 2002. – 286 с.
5. Пристер Е. Краткая история Австрии. – М., 1952. – 356 с. .
6. Черников И. Гибель империи. – М.: МИЛ, 2002. – 244 с.
7. Энциклопедия российской монархии. – М.: Наука, 2002. – 432 с.
8. Fritsch. W. Metternich und seine Monarch. – Wien, 1952. –305 S.
9. Kann R.A. Geschichte des Habsburgereiches. 1528–1918. – Wien, 1977. – 432 S.
10. Kathe H. Die Hohenzollernlegende. – Berlin, 1973. – 218 S.
11. Holler G/Gerechtigkeit fur Ferdinand. – Wien, 1986. –152 S.

В статье исследуется влияние национально-освободительных процессов на демократизацию общественной жизни Дунайской монархии, начало эпохи “национального возрождения” в Австрийской империи Габсбургов, становление эрцгерцога Фердинанда I как политического и дипломатического деятеля и лидера ведущей европейской силы, анализируется его деятельность в контексте международных реалий. Автор освещает особенности региональной политики Габсбургской монархии в 30–40 гг. XIX в.

Ключевые слова: династия, монархия Габсбургов, двуединая гегемония, империя, ландтаг, “эпоха реформ”, “национальное возрождение”, таможенная политика, культурное возрождение, конституция, национальное движение.

The influence of national liberation movement on democratization of social life of Danube Monarchy and early epoch of “national renaissance” in Gabsburg’s Austrian Empire are investigated in this article. The period of archduke Ferdinand I as political and diplomatic leader of the prominent European power is analyzed against a background of international reality of his activity. The author illustrates the peculiarities of the regional policy of Gabsburg’s monarchy in 30-40ss of XIX century.

Key words: dynasty, Habsburg’s monarchy, two-fold hegemony, empire, landtag, “epoch of reforms”, “national rebirth,” customs policy, cultural rebirth, constitution, national movement.